

„In memoriam / Valeria Koch, / die es hätte geben können.”¹

Egy kétnyelvű költőné életművének feldolgozása halálának 15. évfordulója alkalmából

Németajkú jelenlétről a Kárpát-medencében egészen a 9. századig visszanyúlóan vannak írásos emlékeink, ám ennek kontinuitása erősen vitatott.² A mai magyarországi német kisebbség jelentős hányada a 17–18. századi földesúri illetve királyi betelepítések (*Ansiedlung, Schwabenzüge*)³ révén érkezett az országba, társadalmilag azonban egy alsóbb (paraszti, kézművesi, esetleg kereskedői) rétegbe tartoztak. Így általuk művelt hazai német nyelvű irodalomról (a népköltészet kivételével)⁴ nem beszélhetünk, a német nemzetiség csak a 20. század második felében érett meg arra, hogy saját irodalomra tegyen szert.

A jelenkori magyarországi német irodalom kialakulásához azonban szemügyre kell vennünk a népcsoport 20. századi történelmét, hogy megértsük azt a folyamatot, amely a *Ragadjatok tollat!*⁵ akcióhoz vezetett.

A második világháború nem csak Magyarország, hanem az itt élő német kisebbség életében is katasztrofális következményekkel járt. A fronton eleső honvédek mellett a „felszabadító” szovjet hadsereg mintegy 35–60 000 németet deportált kényszermunkára a Szovjetunióba (*Verschleppung*), majd a nagyhatalmi konferenciák jóváhagyása és a magyar nemzeti kormány rendelete alapján 1946–48

¹ „Koch Valéria emlékére, aki lehetett volna.” (saját fordítás); *V. Koch: Zuversicht – Bizalom*. Budapest 1982. 63.

² Szabó D.: *Geschichte der Ungarndeutschen*. In: Árkossy K. et al.: *Ungarndeutsche Minderheitenkunde*. Budapest 2006. 14–22.

³ Szabó (2006: 25–41).

⁴ Manherz, K.: *Die Ungarndeutschen*. Budapest 1998. 6; vö.: *Manherz K. (szerk.): Vadalma, vadalma, magva de keserű! A magyarországi németek népköltése*. Budapest 1995.

⁵ *F. Wild: Sektion der Deutschschreibenden: Greift zur Feder!* In: J. Schuth – Szabó J. (ed.): *Ungarndeutsche Literatur der siebziger und achtziger Jahre*. München 1991. 8–14.

„In memoriam Valeria Koch, die es hätte geben können.” – Egy kétnyelvű költőnő életművének feldolgozása halálának 15. évfordulója alkalmából

között további 200–250 000 németajkút köteleztek az ország elhagyására (*Vertreibung*). Az itthon maradt kb. 50 000 fős német kisebbség pedig *de jure* 1950-ig, *de facto* 1955-ig nem rendelkezett állampolgársággal, kitéve a teljes kisebbségnek.⁶

1956-ban alapították meg az első nemzetiségi közoktatási intézményeket Pécsen és Baján, lehetővé téve ezáltal a magyarországi németek értelmiségi rétegének kialakulását, képzését. Az 1957-ben indított hetilap, a *Neue Zeitung* biztosított alkalmat rendszeres publikálásra, a hazai németek érdekeinek összekötésére, a kultúra újra megélésére. Ennek az újságnak a hasábjain jelent meg 1972-ben a már említett *Greift zur Feder!* felhívás, amely az itthon maradt svábságot ösztökölte írásainak megjelentetésére. Az erre beérkező pályaművekből állították össze 1974-ben a *Tiefe Wurzeln* című antológiát – az első nyomtatott kötetet, amelyben a fiatal Koch Valéria is helyet kapott.⁷

Koch Valéria (németesen Valeria Koch) a Baranya megyei Szederkényben született 1949. április 22-én. A pécsi Leőwey Klára Gimnáziumban letett érettségije után németet és magyart hallgatott Szegeden, tanári oklevelének megszerzése után pedig újságírást és filozófiát tanult Budapesten. A fővárosban a *Neue Zeitung* és a *Hungarian Trade Journal* munkatársa lett. Filozófiai doktori címét az 1988-ban benyújtott *Martin Heidegger és a létmegértés útjai* tanulmányával szerezte. 1992-től haláláig a *Verband Ungarndeutscher Autoren und Künstler (VUdAK)*, azaz a Magyarországi Német Írók és Művészek Egyesületének második elnöke, mellette szabadúszó író, fordító. Az 1990-es években fordítást és irodalmat tanított az ELTE-n. Tizenöt éve, 1998. február 28-én hunyt el Budapesten 48 évesen; szülőfalujában temették el.⁸

Kétnyelvű szerzőként tartjuk számon; verseket, esszéket, elbeszéléseket, gyermekkölteményeket és fordításokat publikált. Életében két kétnyelvű (*Zuversicht – Bizalom*, Budapest, 1982; *Sub Rosa*, Pécs, 1989), egy németnyelvű (*Wandlung*, Budapest, 1993), két magyar nyelvű (*Az időfa*, 1996; *Kiolvashatatlan*, Budapest, 1997) verseskötete, valamint magyar nyelvű meseregénye, *A herceg és a rózsa* (Budapest, 1994) jelentek meg (*A. de Saint-Exupéry: A kis herceg* szubjektív folytatásaként). Posztumusz adták közre valamennyi német versét a *Stiefkind der Sprache* (Budapest, 1999) című kötetben. Befejezetlenül maradt egy német nyelvű autobiográfiai, valamint egy magyar nyelvű szatirikus regénye.

⁶ Szabó (2006: 61–66); Manherz (1998: 39–40).

⁷ *Zu diesem Buch*. In: Schuth – Szabó (1991: 15–16).

⁸ V. Koch: *Stiefkind der Sprache*. Ausgewählte Werke. 1999. 220–222.

Írásomban Koch Valéria példáján szerettem volna felvázolni, melyek azok a pontok, amelyek a magyarországi németek irodalmában számottevőek. Megemlítettem, hogy Koch esetében különleges helyet foglal a témakötetlen kétnyelvűség, amelyre versein keresztül mutattam rá. Verspárhuzamokkal emeltem ki azonban, hogy önmagát mégsem fordította egyik nyelvről a másikra,⁹ ez bizonyos esetekben lehetetlen is volt, amelyre szintén példát hoztam. Témái azonban mindkét nyelven ugyanazok: munkámban ezeket veszem szemügyre.

Koch lírai témáinak szemléltetésére Pável Rita tanulmánya¹⁰ alapján az alábbi ábrát állítottam össze, amelynek segítségével összefoglaltam Koch költészeti tevékenysége által érintett legfőbb pontokat:

1. ábra: Koch költészete

A háromszög három csúcsán található fogalmak (a (női) Én, az emberiség és a transzcendens) két-két végletével él Koch lírai és prózai műveiben – nem elfelejtendő, hogy Koch doktorált filozófus volt! Ennek értelmében a nőiség és az egyén a szeretetre (szerelemre)¹¹ és a magányosságra, az emberiség a humanitásra és a bűnös embertelenségre, a transzcendens pedig (amely egybevethető az isteni jelenléttel) a kérdésességre és a bizalomra oszlik. Az ezeket összetartó erő, a

⁹ S. Sienerth: „...doch ich bin zuversichtlich – bízalommal”. Ein Gespräch mit Valeria Koch. Südostdeutsche Vierteljahresblätter 43 (1994) 105. „Übersetzen tue ich mich nie, lieber schreibe ich etwas Neues in der anderen Sprache”. („Önmagamat sohasem fordítom, inkább írok valami újat a másik nyelven.” – saját fordítás)

¹⁰ Pável R.: Entwicklungsgeschichtliche Erwägungen zur ungarndeutschen Literatur mit besonderer Rücksicht auf die zweite Hälfte des 20. Jahrhunderts. Kézirat. Doktori disszertáció. ELTE-BTK 2006. 199.

¹¹ A német mindkettőre a *Liebe* szót használja, vö. *Magyar-német szótár II.* Ed.: Halász E. Budapest 1983. 834; 836.

„In memoriam Valeria Koch, die es hätte geben können.” – Egy kétnyelvű költőnő életművének feldolgozása halálának 15. évfordulója alkalmából

„szavak”,¹² kerültek a háromszög középpontja, mintegy megalkotva az emberi lét és gondolkodás végleteinek harmóniáját.

Versköteteit szemügyre véve tehát a következő témák jelennek meg Koch műveiben:

1. A gyermekkor-motívum (*Der Kindheit Sparherdwärme; Glaskugelkindheit*)
2. Generációk kapcsolata
3. Irodalmi példaképek, művészet (elsősorban klasszikus zene)
4. Filozófia (létkérdések)
5. A magyarországi németek sorsa („*Ungarndeutsches Schicksal*”)¹³
6. A nő szerepe („*Frauenlyrik*”)
7. Elvagyódás időben és térben (lásd: Koch alteregói)
8. Transzcendens
9. Kétnyelvűség

Írásomban a fenti felsorolás alapján haladok végig, egy-egy (vagy több) vers példáján keresztül.

„*Der Kindheit Sparherdwärme*”,¹⁴ – „A gyermekkor sparherd-melege” – a sokat sejtető cím Koch gyermekkori ihletettséggű verseinek átfogó megnevezése. Sokat merített gyermekkorából, ezek a versei elsősorban a *Zuversicht – Bizalom* című kötetében jelentek meg. Koch gyermekkoráról a következőket nyilatkozta:

*Das Elternhaus war und ist bis heute für mich ein großes Erlebnis. Ich hatte eine sehr schöne, eine ganz glückliche Kindheit, und ich sehne mich immer danach zurück. Aber ich kann sie nicht wiederholen. Vielleicht lässt das sich bewältigen. Ich versuche es immer wieder. Aber ich habe nur Worte zur Verfügung.*¹⁵

Ez az utolsó mondat motiválta Kochot ahhoz, hogy az elmúlt gyermekkoráról, ezen belül szüleiről és nagyszüleiről, a szülői házról (*Perlen*)¹⁶ írjon.

¹² lásd: 14, 15. jegyzet.

¹³ A fogalom alatt elsősorban a már korábban vázolt, második világháborút követő események (*Verschleppung, Vertreibung*, az identitás elvesztése és feladása) értendők.

¹⁴ Koch (1982: 19). „A gyermekkor sparherd-melege” (saját fordítás).

¹⁵ O. Metzler: *Gespräche mit ungarndeutschen Schriftstellern*. Budapest 1985. 105. „A szülői ház mindig is egy nagy élmény volt számomra, most is az. Nagyon szép, nagyon boldog gyermekkorom volt, mindig visszavágyom utána. De nem tudom megismételni. Talán ez leküzdhető. Újra és újra megpróbálok. *De csak szavak állnak rendelkezésemre.*” (saját fordítás)

¹⁶ Koch (1982: 19).

Édesapjának köszönhette a német *Hochsprache*, azaz az irodalmi nyelv biztos ismeretét – emlékezzünk a magyarországi németek világháborút követő elnyomására, így egyértelművé válik, miért olyan egyedi és mégis fontos, hogy Koch Valéria két anyanyelvvvel rendelkezett. Koch Leó, aki foglalkozását tekintve agronómus volt,¹⁷ maga is foglalkozott irodalommal: ún. *Dorfgeschichtéket*, azaz a falu embereiről szóló népmesészerű esszéket írt. A már halott apjának ajánlja első önálló kötetét, a *Zuversichtet*, amelyben egy magyar nyelvű vers is megjelenik *Apám*¹⁸ címmel.

Édesanyjának – egyértelműen – az anyai törődés képe jut, még pedig a *Meine Mutter auf Bildern*, illetve a *Meiner Mutter Lobesgesang*¹⁹ című versekben. Nagyanyjaira kétféleképpen emlékszik: míg egyiknek lírikusságát, addig másiknak a földi munka örömét és a vidéki szorgalmat²⁰ köszönheti – így állít emléket nekik *Nagyanyáim* című versében.²¹

Koch számtalan irodalmi példaképpel rendelkezett, merített épp úgy a német, ahogy a hazai irodalomból is. Róluk a következőképpen nyilatkozott egy interjújában:

*Es gibt Dichter, die ich sehr liebe, und ich fühle mich mit ihnen verwandt, wenn ich so sagen darf, seelisch verwandt. Als ersten in der literaturgeschichtlichen Reihe muß ich Hölderlin nennen. Dann kommen die romantisch – impressionistisch – existenzialistischen [...], lassen wir die Ismen sein, - hauptsächlich Rilke, und ich beschäftige mich eingehend mit Trakl.*²²

A kiemelt három német költőn túlmenően Koch számtalan „lelki rokonnal” rendelkezett még, ahogy ez majd későbbi verseiben kiderül,²³ elsőként azonban az érdekelt, mely szálak kötik össze Kochot az említett három szerzővel. Ennek

¹⁷ V. Koch: *Sub rosa. Gedichte/Verse*. Pécs 1989. 19.

¹⁸ Koch (1982: 84).

¹⁹ Koch (1982: 16–17).

²⁰ Pozitív előítéletként gyakran jelenik meg a magyarországi németekkel kapcsolatban a szorgosságuk, vö. Koch (1999: 78); továbbá K. Brenner: *Ungarndeutsch*. In: J. Schuth – H. Lambrecht – R. Becker (ed.): *Erkenntnisse 2000. Ungarndeutsche Anthologie*. Budapest 2005. 60.

²¹ Koch (1982: 116–117).

²² Metzler (1985: 109). „Vannak költők, akiket nagyon szeretek, és rokonnak érzem magam velük, ha szabad úgy fogalmaznom, lelki rokonságban állunk. Elsőként az irodalomtörténeti sorban *Hölderlint* kell említenem. Ezután jönnek a romantikusok – impresszionisták – egzisztencialisták..., hagyjuk az izmusokat, - főképp *Rilke*, és behatóan foglalkozom *Trakllal*.” (saját fordítás)

²³ Koch (1999: 45), Koch (1999: 60).

„*In memoriam Valeria Koch, die es hätte geben können.*” – Egy kétnyelvű költőnő életművének feldolgozása halálának 15. évfordulója alkalmából

megértésében – Hölderlin, Rilke és Georg Trakl munkásságának ismeretén túl, – Koch *In memoriam* versciklusa segít.²⁴

Hölderlinnel az örök tavasz és az örökké tartó ifjúság motívuma köti össze Koch gondolatvilágát. A barátság és a szeretet mindkettőjüknél jelentős szerepet játszik. Mindketten az antik görög világot eszményítik – ez azonban diszsonanciához vezet, amely nyelvi képekben jelenik meg.²⁵

Rilke a nagyvárosi elmagányosodásával rejti rabul Kochot. Ugyanezt érzi ő a budapesti milióban, amelyről Rilke tárgyverseiben is ír.²⁶ A tárgyversek (*Dinggedichte*) más téren is inspirálják Koch Valériát: a költőnő rajzolni kezd, mintegy eltávolodva képeitől kívülről szemléli őket, miközben egy folyamatos belső átérzés is jelen van. Önmaga illusztrálta például *A herceg és a rózsza* című meseregényét is.²⁷ Ábráit finom humor hatja át.²⁸

Traklnál az egyidejű halál- és gyermekmotívum számottevő, amely Koch *Wandlung* és *Kiolvashatatlan* kötetekben jelenik meg. Trakl költészete egy elveszett világ víziója, amelyben az ember szenved, kozmikus harmónia lép föl, és a bukás megváltó.²⁹

Rilke és Trakl más körben is áthatja Koch munkásságát: a szegedi József Attila Tudományegyetemen Rilke és Trakl irodalmának gyermekmotívumaiból adta be szakdolgozatát, amelyet Halász Előd professzor doktori disszertációnak is javasolt.³⁰ Doktori disszertációra irodalomtudományból azonban nem kerül sor, mivel Koch tanári oklevelének megszerzése után Pécsre megy tanítani, majd újságíró lesz Budapesten, mellette pedig filozófiai tanulmányokat folytat.³¹

²⁴ Koch (1982: 46–47).

²⁵ A fentiekén túl: Koch (1982: 43).

²⁶ R. M. Rilke: *Der Herbsttag; Der Karussell; Der Panther; Archaischer Torso Apollon*. In: Büki A. et al. (ed.): *Anthologie für den deutschen Literaturunterricht Band 2*. Budapest 2003. 20–22.

²⁷ Koch V.: *A herceg és a rózsza*. Meseregény. Budapest 1994.

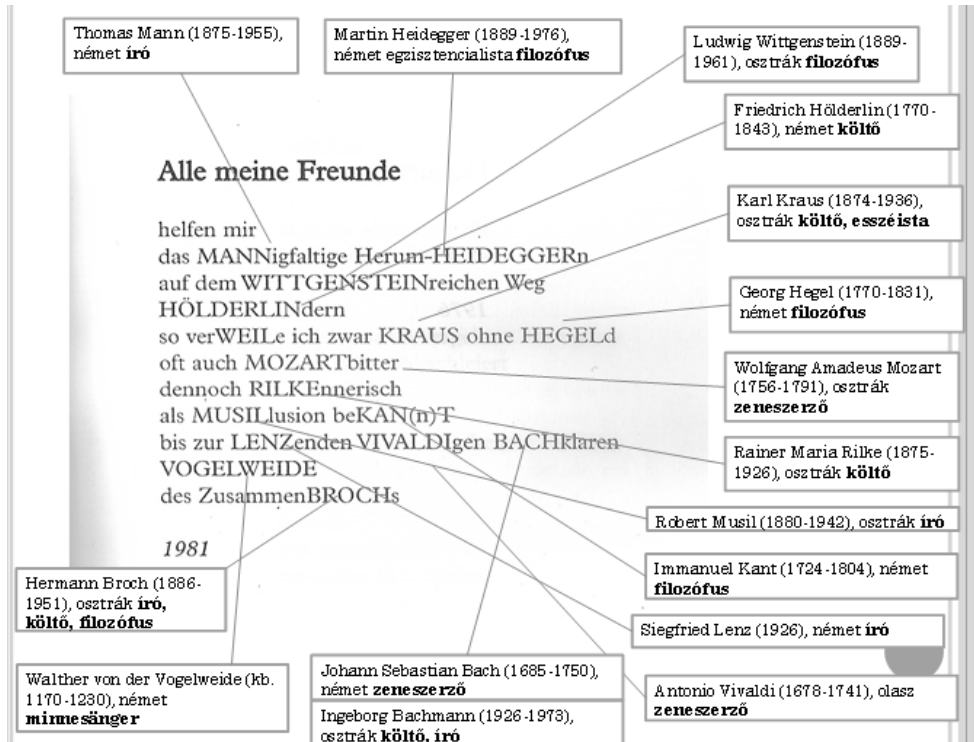
²⁸ Például: Koch (1994: 16; 34; 36; 78; 81; stb).

²⁹ H. D. Schloesser: *dtv-Atlas zur deutschen Literatur. Tafeln und Texte*. München 1996. 236–238.

³⁰ A szakdolgozat egy példánya bemutatásra került az ELTE BTK Germanisztikai Intézetének *Die Wörter sind gut dem Menschen angemessen* című megemlékezésén 2013. március 4-én (szervezők: Erb Maria, Wolfart Jánosné, Johann Schuth).

³¹ Metzler (1985: 108–109).

Ahogy már előrevetítettem, Koch számos további irodalmi példaképpel rendelkezik, továbbá zeneszerzők művein keresztül nyer ihletet költészetéhez. Az *Alle meine Freunde* című versében³² állít nekik emléket, amely egyfajta preparálást követően (ahhoz, hogy az általa kedvelt alkotókra fény derüljék), így néz ki:

2. ábra: *Alle meine Freunde*

Mint látható, példaképeinek vezetékneveit köznevesítve használja fel, mintegy beleépítve egy német folyószövegbe. Ez a vers tökéletes példa arra, milyen nehéz Koch verseit fordítani: egyáltalán nem ad rá lehetőséget, hogy művét átültessük magyarba, hiszen míg Brochból a németben könnyedén lesz *Bruch* ('törés'), vagy Wittgensteinből *steinreicher Weg* ('köves út'), addig ez a szójáték a magyarban nehezen kivitelezhető.

Továbbá látszik a versen a költőnő rendkívül változatos irodalmi és zenei ízlése, hiszen a *Minnesang* képviselőjétől a modernig sok mindenkit számít „barátai” közé (a vers címének jelentése: *Mind az én barátom*).

³² Koch (1982: 57).

„In memoriam Valeria Koch, die es hätte geben können.” – Egy kétnyelvű költőnő életművének feldolgozása halálának 15. évfordulója alkalmából

Különleges szerepet játszik Koch két versében a költőóriás, Johann Wolfgang Goethe. Mindkettő egy-egy párhuzamra épít: a *Lieber Onkel Goethe*ben³³ egy csipkelődő, kissé szemtelen unokahúg szerepet vesz fel és ír levelet (közelít az episztola műfajához),³⁴ amelyben szerepet kap a 18. században érkező német telepesek története egészen a máig, kissé illuzionistaként ábrázolva Goethét. A másik verse pedig egy abszolút párhuzam közte és Goethe között: kétszáz év korkülönbség; származásuk megegyezik (mindkettejük frank); Goethe a *Faust*-ot írta, míg Koch öniróniával „*macht Schreiberei und ballt zeitweise die Faust*”.³⁵

A szerelem/szeretet motívuma: míg az általános emberi képzet a szerelemről az egyedüllét és magány teljes ellenképén alapszik, Koch verseiben azt vallja, hogy mind a szerető, a barátok és a közösség is kívülállók ahhoz, hogy az Én kínzó fájdalmát feloldják.³⁶ Ebben a hitben írja többek között *Permanenz*³⁷ című versét:

*Die Mauer in uns
befestigt unsere bestehende
gemeinsame Einsamkeit.*³⁸

A *gemeinsam* jelző ('közös') és az *Einsamkeit* főnév ('magányosság') összecsengése adja Koch (szerelmi) költészetének (újabb) szójátékát, a *GemEinsamkeit*-ot, létrehozva ezáltal egy *Anadiplosét*.³⁹ A *gemeinsame Einsamkeit* azonban feloldódik a *Leidenschaft unwiderstehlich*⁴⁰ című versben, amelyben a szerelem által kiváltott pozitív és negatív képek oppozícióján keresztül nyer értelmet a bibliai idézet: „A szeretet soha el nem múlik.”⁴¹

Értékítélet az emberiség felett: az éretté vált költőnő az 1980-as évektől kezdve egyre keményebb szózatot intéz a pusztító emberiség felé verseiben. Ennek kiváltó okai lehetnek az érzékeny és törékeny női lét, a boldogtalanság, a már említett elvagyódás, a művészjelenlét otthontalansága – Koch nem írásából élt,

³³ Büki et al. (2003: 180–181).

³⁴ *Sachwörterbuch der Literatur*. Ed.: Wilpert, Gero von. Stuttgart 2001. 224–225.

³⁵ Koch (1999:103). Az idézet jelentése: „Írásosságot csinál, és időnként ökölbe szorítja kezét.” (saját fordítás) A *Faust* szó jelentése: 'ököl', vö. *Német-magyar szótár I.* Ed.: Halász E. Budapest 1988. 658.

³⁶ Pável (2006: 199–200).

³⁷ Koch (1999: 119).

³⁸ „A fal bennünk / megerősíti a fennálló / közös magányunkat.” (saját fordítás)

³⁹ *Sachwörterbuch der Literatur* (2001: 23–24).

⁴⁰ Koch (1999: 146). „Szenvedély ellenállhatatlanul” (saját fordítás).

⁴¹ Pál apostol korinthusiakhoz írt első levele 13, 8.

hanem elsősorban újságírói és oktatói tevékenységből. Emellett számos visszautasítást kapott kiadóktól többek között német csengésű neve miatt is.⁴² Kirajzolódott, hogy a világháborút megélt generáció világjavító szándéka a hidegháborúban mit sem ért: ez az 1986-os csernobili katasztrófában csúcsosodott, amely Koch több írásában is felszínre kerül. Aktuálpolitika is szerepet kap:

*Meinen eigenen Irrweg
wähle ich mir selber –
dazu brauche ich keine
leitende Partei.*⁴³

Az irónián túlmutatva valóban erőteljes szavakat használ a jelen és a már-már elképzelhetetlen jövő leírására. *Gott* című versében párhuzamot állít isten és ember között: amit az előbbi hat nap alatt teremtett, utóbbi egy kézmozdulattal elpusztítja.⁴⁴ *Zukunft* című versében a jövő minden egyes atomerőművel veszít jelentéstartalmából.⁴⁵ *Fazit* címmel önmagáért beszélő költeményt alkotott, anaforák oppozíciójával világít rá arra, hogy mindaz, mit „isten, az észszerűség, a szeretet, az emberiség” nevében teszünk, az „erőszak, igazságtalanság, bűncselekmény” a már említett ideálok ellen.⁴⁶ Az *Üzenet* című versében ennél is tovább megy: felszólítja az emberiséget önmaga kipusztítására, hogy „hadd lélegezzon föl a Föld!”⁴⁷

Koch belátása szerint csak a jelen a megfelelő időpont változások véghezviteléhez, ahogy ezt a kötetcím-adó versében, a *Wandlung*ban is megfogalmazza. A verset megelőzően egy Eckhardt mester-idézet olvasható: „*Die wichtigste Stunde ist immer die Gegenwart*”, tehát „a legfontosabb óra mindig a jelen.”⁴⁸

Ilyen és hasonló versek olvasata alapján joggal tesszük fel olvasóként a kérdést, hogy Koch vajon pesszimista, vagy optimista jellem lenne?

A következő versein keresztül egyértelműen kiderül, hogy Koch költészetében, noha csendesen, alapvető optimista világnézet uralkodik. Meglehet,

⁴² *Pável* (2006: 191).

⁴³ „A saját tévutamat / én magam választom – / ehhez nincs szükségem semmilyen / vezető pártra.” (saját fordítás) *Koch* (1999: 111).

⁴⁴ *Koch* (1989: 35).

⁴⁵ *Koch* (1989: 36).

⁴⁶ *Koch* (1989: 20).

⁴⁷ *Koch V: Kiolvashatatlan*. Budapest.1997. 110–111.

⁴⁸ *Koch* (1999: 125).

„In memoriam Valeria Koch, die es hätte geben können.” – Egy kétnyelvű költőnő életművének feldolgozása halálának 15. évfordulója alkalmából

egy konzekvens emberi „lélekrokkantság” van jelen műveiben,⁴⁹ nemzetiségi középiskolások által legismertebb és legkedveltebb versében mégis egy toleráns, harmonikus jövőkép karakterizálódik – ez a *Das Land Nirgendwo*,⁵⁰ amelyet Anna Réka nevű keresztlányának ír, amelynek konklúziója, hogy „Und das Land Nirgendwo / liegt irgendwo”.⁵¹

Koch költészetének háromszögű ábrázolásának harmadik sarka a transzcendens világot érinti, ezen belül is a megfoghatatlan isteni jelenlétet. Ahogy a háromszögben láthattuk, ismét két végletet ragad meg belső világának feltárására: egy feljebbvaló erő létének megkérdőjelezhetőségét, illetve a bizalmat, amely egyúttal szorosan kötődik első önálló kötetéhez (*Zuversicht – Bizalom*), mintegy összekötve az Én jelenlétével a világban. A transzcendentálissal való küzdelmét hűen ábrázolja az általam kiemelt költői kérdéssel kezdődő verse, a *Wer bist du?*⁵² – azaz „Ki vagy te?”. Egyrészt a túlvilági mindenható teljes tiszteletét fejezi ki az egyes szám második személyű (ismét a bizalom-fogalomkör!) névmások nagy kezdőbetűvel írása, másrészt rávilágít arra, hogy a megannyi névvel elkeresztelt feljebbvaló lényegében egy és ugyanaz, záróakkordként pedig – felhagyva a költői kérdések halmozásával – arra következtet, hogy „*nichts weiß ich von Dir / nur dass Du mir fehlst.*”⁵³ Ez a kijelentés azonban nemcsak a lírai én konklúziója, hanem az egész emberiségé, amelynek tudatlansága hiányérzetet okoz.

Alteregők: Koch lírai témáinak felsorolásában olvashattuk a költőnő tér- és időbeli elvágyódását. Ennek hangot adva teremtette meg saját alteregőit a legkülönfélébb történelmi időszakokból és földrajzi helyekről, mintegy megalkotva saját maga örökkévalóságát és függetlenségét.⁵⁴

Számos alakváltozata közül három emelendő ki: a párhuzam Jeanne d’Arc-kal, Nofretétével, az egyiptomi királynővel,⁵⁵ végül az önmaga alkotta Chiva Lakorével, az indiánlánnyal.

⁴⁹ vö. Koch (1999: 207–209).

⁵⁰ Büki et al. (2003: 175–176).

⁵¹ „És a Sehöl-ország / létezik valahol.” (saját fordítás)

⁵² Koch (1999: 150).

⁵³ „Semmit sem tudok rólad / Csak hogy hiányzol nekem.” (saját fordítás)

⁵⁴ Koch (1997: 109).

⁵⁵ *Nofretete*. In: Meyers Enzyklopädisches Lexikon Band 17. Ed.: Baacke – Daume – Küng. Mannheim – Wien – Zürich 1980. 309.

Első Johanna-versei *Sub rosa* című kötetében jelennek meg *Tűzön által vissz az útja* cikluscímmel.⁵⁶ Koch elvagyódásának ad hangot és táptalajt Johanna története; úgy érzi, mindketten „heim- und ich-vertrieben”, azaz „haza- és önlődözöttek”.⁵⁷ Más kapcsolódási pont is feltűnik kettejük sorsában, még pedig a nevük, ugyanis a költőné teljes neve Koch Valéria Janka volt.⁵⁸

Az egyiptomi királynő berlini sétájáról számol be a *Nofretete in der Berliner Nacht*⁵⁹ című vers. Az egyiptomi királynőnek igencsak össze kell szednie magát, hogy ne keltsen feltűnést az európai nagyváros forgatagában, ámde kalandos útján ezáltal lesz lehetősége felfedeznie a modern kultúra remekműveit. Az elgermánosodott hontalan ókori nő⁶⁰ (akinek mellszobrát üvegvitrin őrzi Charlottenburgban) egészen önnön műalakjáig jut el, ott ugyanis az „AUSLÄNDER RAUS!”, azaz „IDEGENEK KIFELÉ!” feliratba ütközik. A vers tükrözi a modern emberiség intoleranciáját és idegengyűlöletét, amely visszavezetve a második világháború következményeire a magyarországi németeket érő előítéletekben is megjelenik.⁶¹ Kochot is hasonló élmények övezik életében: míg idehaza németnek, odakint magyarnak tartották, aki németül ír; jóllehet, a német olvasóközönség nagyobb érdeklődést mutatott művei iránt.⁶²

KOCH VALÉRIA

CHIVA LAKORÉ

3. ábra: Anagramma

⁵⁶ Koch (1989: 135–145).

⁵⁷ Koch (1989: 17).

⁵⁸ A Janka a Johanna név magyarosított formája (1949-ben még nem engedélyezték nem-magyar nevek anyakönyvezését). Ezzel a formával szeretett volna apja, Koch Leó a világháborúban elhunyt fivérének, Johannak emléket állítani. Forrás: vö. 34. jegyzet.

⁵⁹ Koch (1999: 120).

⁶⁰ Koch (1997: 109).

⁶¹ A kitelepítettek beszámolóikban megemlítik, hogy míg itthon németeknek, addig új otthonukban magyaroknak tartották, egyúttal mindkét országban erőteljesen diszkriminálva. Varga Zoltán: *Die Aussiedlung der Ungarndeutschen nach dem Zweiten Weltkrieg 1946–1948*. Kézirat. Projektmunka. Leőwey Klára Gimnázium, Pécs 2011. 6.

⁶² Koch (1999: 222).

„In memoriam Valeria Koch, die es hätte geben können.” – Egy kétnyelvű költőnő életművének feldolgozása halálának 15. évfordulója alkalmából

Chiva Lakoré egy különleges, saját kreatúra, nevének anagrammája (3. ábra). Egy törekeny indiánlány a nőiség megtestesítőjeként lép fel nem csak *Nachruf* című versében,⁶³ hanem meseregényének, *A herceg és a rózsának* egyik főszereplőjeként is.⁶⁴ Chiva a külső szemlélő számára az érthetlenség, mégis a csodálat jelentése. Különös, empátikus gondolkodásmódja kiemeli őt a tömegből; motivációja a kölcsönös szeretet. A Chiva-történetek azonban sosem érnek kielégítő módon véget, hiszen Chiva – ugyanúgy a lírában, ahogy a prózában is – meghal. Ám halála is felettébb egyedi, mintegy megnyugtató, hiszen a *Nachruf*-ban arca tündököl, ő énekel, léte elegáns, önmaga szabad. *A herceg és a rózsában* pedig élettársa, Hermész életvitele föl emelkedik döntésével (várandósan útra kel, hogy világra hozza közös gyermeküket és fölnevelje), a Földre látogató Kishercegnek pedig már megmutatta az egész világot, megtanította a szeretetre, és hogy hogyan bánjon rózsájával.

Koch és a magyarországi németek, „*Stiefkind der Sprache*”:⁶⁵ Jelentős hangsúly fektetendő a magyarországi német nemzetiség és Koch viszonyára, hiszen írásom célzottan a hazai németek jelenkori irodalmának megismerésére és feltárására szolgált Koch példáján keresztül.

Koch már a hetvenes években tervezi egy a magyarországi németek és a magyarok kapcsolatát feldolgozó autobiográfiai regény megírását.⁶⁶ Több évtizedes kutatómunkájának és terveinek azonban nem lett foganatja, halálával a mű megírásának lehetősége mintegy megghiúsult.⁶⁷ Ennek ellenére lírájában jelen van az *Ungarndeutschtum*, azaz a magyarországi németiség – hasonló címmel írt kétsoros mementójában egy Brenner által keserűen gonosz véleményként aposztrofált⁶⁸ tömeges mértékű „szorgalmatos kihalást” jósolt előre:

*Ungarndeutsch
ist das Maß
des tüchtigen Aussterbens*⁶⁹

⁶³ Koch (1999: 154).

⁶⁴ Koch (1994: 9–85).

⁶⁵ Koch (1989: 72).

⁶⁶ Metzler (1985: 120–121).

⁶⁷ Koch (1999: 221).

⁶⁸ Brenner (2005: 60). „*Die Fränkin meinte bitterbö*” („A frank irtó dühösen azt vélte” – saját fordítás).

⁶⁹ Büki et al. (2003: 180).

„Magyarországi német a szorgalmas kihálás tömege” – fordítanánk magyarra. Lehetséges kiváltó okokként megnevezhetők a „svábok” fokozatos asszimilálódása, a nyelvvesztés, a tradíciók elhagyása, az identitás feladása, ahogy ez más magyarországi német íróknál, így Klaus Clotznál,⁷⁰ valamint Josef Michaelisnél⁷¹ is megjelenik. Ez a tendencia jellemzi mindmáig a hazai német kisebbséget.

Egy másik ismertebb Koch-költemény a *Stiefkind der Sprache*, azaz a „nyelv mostohagyermeké”. Ebben a művében is ötvöződik a történelmi viharok által bolygatott svábság, persze más aspektusból elmondható, hogy a két anyanyelv ösztökélte identitás-hasadás terméke a vers. Nyelvi képek halmozásával helyezi középpontba a hazai németiség elveszését, kizártságát, elfogadatlanságát. Megadhatja-e azonban a nyelv az intimitást rejtő békés otthont? Válasz helyett költői kérdéssel végződik a vers („mondd, ki ismer / kinek vagy fontos”), a konklúzió pedig a „téves bosszú”, amelynek következtében „a nyelv mostohagyermeké vagy”.

Írásom célja az volt, hogy betekintést adjak a magyarországi németek világháború utáni irodalmába Koch Valéria költészetén keresztül. Különös alkalmat adott erre a költőnő halálának idei tizenötödik évfordulója, és hogy Koch mindkét anyanyelvén publikált. Személyes meggyőződésem szerint életműve rendkívül széles érdeklődési körének köszönhetően abszolút kiemelkedő, ezt alátámasztja a jobbra külföldön elnyert számos elismerése, díja is.⁷² A hazai olvasóközönség számára valamiért (talán a nyelvi akadályok miatt) mégsem ismertek a magyarországi német írók, holott lakhelyük és származásuk végett joggal számíthatók a kortárs magyar szerzők sorába. A megnevezett feltételezett ok egyik lehetséges megoldása az a tudatos kétnyelvűség, amely Koch költészetében folytonossággal jelen van.

A kiválasztott kétsoros Koch-vers, amelynek jelentése „*Koch Valéria emlékére, aki lehetett volna*”, remélem, írásom által tartalommal töltődött meg, sikerült feltételes múlt időből kijelentő mód jelen időbe áthelyeznem.

Koch személyes példája pedig ösztönzőleg hathat a legfiatalabb magyarországi német származású írónemzedékre is.

⁷⁰ Büki et al. (2003: 188–189).

⁷¹ J. Michaelis: Agonie. In: Márkus É. (ed.): „Meine zwei Sprachen”. Ein Text- und Arbeitsbuch zur ungarndeutschen Literatur für die Studenten der Nationalitäten-grundschullehrer- und -kindergärtnerInnenbildung. Budapest, 2009. 25–26.

⁷² Koch (1999: 222).

„In memoriam Valeria Koch, die es hätte geben können.“ – Egy kétnyelvű költőnő életművének feldolgozása halálának 15. évfordulója alkalmából

Megjegyzés: Tanulmányomban tudatosan kerültem a „sváb” népcsoportmegnevezést, holott a köznyelvben ez uralkodik a magyarországi németekre vonatkozóan. Valójában az itt élő németek legfeljebb 2%-a sváb származású, valószínűleg a 18. században elsőként betelepülők kölcsönözték a kisebbség nevét.⁷³

IRODALOMJEGYZÉK

- Bartyik B. – R. Thomas:* Deutsche Literaturgeschichte III-IV. Budapest 2003.
- Büki A. et al. (ed.):* Anthologie für den deutschen Literaturunterricht Band 2. Budapest 2003.
- Koch V.:* A herceg és a rózsa. Meseregény. Budapest 1994.
- Koch V.:* Kiolvashatatlan. Budapest 1997.
- Koch, V.:* Stiefkind der Sprache. Ausgewählte Werke. Budapest 1999.
- Koch, V.:* Sub rosa. Gedichte/Verse. Pécs 1989.
- Koch, V.:* Zuversicht – Bizalom. Budapest 1982.
- Manherz, K.:* Die Ungarndeutschen. Budapest 1998. 55–57.
- Márkus É.:* „Meine zwei Sprachen” Ein Text- und Arbeitsbuch zur ungarndeutschen Literatur für die Studenten der Nationalitäten-grundschullehrer- und -kindergärtnerInnenbildung. Budapest 2009.
- Metzler, O.:* Gespräche mit ungarndeutschen Schriftstellern. Budapest 1985.
- Pável R.:* Entwicklungsgeschichtliche Erwägungen zur ungarndeutschen Literatur mit besonderer Rücksicht auf die zweite Hälfte des 20. Jahrhunderts. Kézirat. Doktori disszertáció. ELTE-BTK Germanisztikai Intézet, Budapest 2006.
- Szabó D.:* Geschichte der Ungarndeutschen. In: Árkossy K. et al.: Ungarndeutsche Minderheitenkunde. Budapest 2006. 13–68.
- Szabó J. – J. Schuth (ed.):* Ungarndeutsche Literatur der siebziger und achtziger Jahre. Eine Dokumentation. München – Budapest 1991.

⁷³ *Manherz* (1998: 3).

ZUSAMMENFASSUNG

Valeria Koch (dr.phil.) (1949-1998) wuchs in einer zweisprachigen Umgebung deutscher Abstammung in Ungarn auf. Sie wandte sich an beide Sprachen in ihrem literarischen Schaffen. Dies und die 15. Jahreswende ihres Todes gab mir die Gelegenheit, einen allgemeinen Überblick über die gegenwärtige ungarndeutsche Literatur zu verschaffen.

Wichtiger Ausgangspunkt ist das Verstehen der Lage der deutschen Minderheit in Ungarn nach dem Zweiten Weltkrieg. Den kulturellen Ausbruch brachte das literarische Preisausschreiben der *Neuen Zeitung* 1972 mit sich: Nach einem drei Jahrzehnte langen Stilllegen der Sprachbenutzung schuf man erneuert die ungarndeutsche Literatur, wobei Koch bereits eine Rolle spielte. Bald kam sie an die Spitze nach dem Anzahl ihrer Veröffentlichungen – diese nahm ich in meinem Vortrag unter die Lupe um zu verstehen, welche Charakteristika die moderne ungarndeutsche Literatur in sich hat. Aufgrund ihrer Lyrik besah ich ihre Themen, brachte Beispiele aus ihrem Lebenswerk und zeigte, dass die Themen in beiden Sprachen gleichbehandelt sind, trotzdem ist es unmöglich, Koch zu übersetzen – dies tat sie selber nicht. Ihre philosophische Tätigkeit breitete ihre lyrische Gedankenswelt noch weiter aus und ihre Betrachtungsweise erhob sie aus der Reihe ihrer Zeitgenossen, der zufolge sie mit verschiedensten ausländischen Preisen ausgezeichnet worden war.

Das Ziel meines Vortrags habe ich mit der Betitelung grundgelegt: Ihr zweizeiliges Gedicht wollte ich aus Konjunktiv Vergangenheit in Indikativ Präsens umwandeln, mit der Hoffnung, dass das Lebenswerk der Autorin auch auf die nachkommende Generation anspornend wirkt.